

MAURITS F. G. SAMSA SZOBÁJÁBAN

B Á N Y A I J Á N O S

1915. október 25-én Franz Kafka „csekélyke riadalmáról” levelet írt a Kurt Wolf Verlag tulajdonosának, elbeszélései, köztük *Az átváltozás* kiadójának. Levelében elmondja, tudomására jutott, *Az átváltozáshoz* „Ottomar Starke rajzol borítót”, ennek következménye ama levélírássra készített „csekélyke riadalom”; „nyilvánvalóan feleslegesen, persze” – áll a levélben. A levél következő mondata már nem ilyen körülményesen óvatos. „Eszembe jutott ugyanis – írja Kafka –, mivel Starke ténylegesen illusztrál, hogy hátha magát a bogarat akarná megrajzolni. Ezt ne, kérem, csak ezt ne!” – kiált fel „riadalmában”. Majd valamennyivel visszafogottabban fogalmaz, de tiltásán nem enyhít: „Nem akarom a rajzművész szuverenitását csorbítani, egyszerűen kérek valamit, arra alapozva, hogy a történetet, a dolog természeténél fogva, jobban ismerem. *Maga a bogár megrajzolhatatlan.* (Aláhúzta B. J.) Még a távolból sem mutatható képszerűen.” Majd a tiltás után azt is leírja, milyen illusztrációt tart elfogadhatónak: „Ha az illusztrálást illetően magam javaslatot tehetek, olyan jeleneteket választanék, mint: a szülők és a cégvezető a zárt ajtó előtt, még jobb lehetne a megvilágított szoba a szülőkkel és a húggal, míg a teljesen sötét szomszéd szoba ajtaja nyitva áll” (Franz Kafka: *Naplók, levelek.* 1981, 461. l.).

Maurits Ferenc, a képíró mégis belépett és be is rendezkedett Gregor Samsa szobájában, szemügyre vette a falakat és az ablakot, a mennyezetet és a bogár ágyát, a rejtkehelyeit is; ez a dolga, rajzolni jött a szobába.

Aki, mint Maurits Ferenc, Franz Kafka határozott figyelmeztetése ellenére Gregor Samsa, alias bogár szobájában, és nem csupán *Az átváltozást*, hanem Kafka 1994-ben *Elbeszélések* címen a Ferenczy Könyvkiadónál megjelent Kafka minden elbeszélését tartalmazó könyvét illusztrálja, mert az a dolga, hogy

illusztráljon, hiszen képiró, reménytelen vagy majdnem reménytelen vállalkozásba kezd. A történetet, nemcsak *Az átváltozás* történetét, Kafka „a dolgok természeténél fogva”, minthogy ő írta, jobban ismeri, mint mások; ehhez azért fűzni lehetne egy-két hermeneutikai észrevételt, mondjuk, Dilthey vagy még kifejezettebben Hans-Georg Gadamer szellemében. Maradjunk Kafkánál, az ő tudása sem rövidebb a hermeneutikusokénál. Ezért mondhatja oly visszavonhatatlanul, hogy csak a bogarat ne akarja megrajzolni az illusztrátor. Legjobb, ha a teljesen sötét szoba nyitott ajtaját rajzolja meg. Viszont a megrajzolhatatlan azért leírható.

Kafka így írja le az átváltozást: „Amikor egy reggel Gregor Samsa nyugtalan álmából felébredt, szörnyű féreggé változva találta magát ágyában. Páncélszerűen kemény hátán feküdt, és ha kissé felemelte a fejét, meglátta domború, barna, ív alakú, kemény szelvényekkel ízelt hasát, amelyen alig maradt már meg végleg lecsúszni készülő paplana. Számtalan, testének egyéb méreteihez képest siralmasan vékony lába tehetetlenül kapálódzott szeme előtt.” *Az átváltozás* első bekezdésének mondatai pontosan *írják le* a bogarat, és éppen e leírás *pontossága* miatt megrajzolhatatlan a bogár, vélhetően Kafka, amikor tiltó levelét írta. Gregor Samsa kereskedelmi utazó átváltozását a világ legtermészetesebb történeteként közli, mondataiban nyoma sincs meglepetésnek, furcsállásnak, együttérzésnek. Ezért kelt oly erős hatást, és ezért oly ambivalens a novellaindító bekezdés. Ha csak egyetlen grammatikai vagy írásjel, egyetlen rábeszélő retorikai mozdulat megzavarná a pontos leírást, nemcsak a kezdés erős hatása szűnne meg, hanem – és ez most sokkal fontosabb – az átváltozás, a bogár, a szoba megrajzolható lenne. Kapcsolat jöhetne létre a narrátor ítélete vagy (együtt)érzése és a képiró vagy illusztrátor képzelete között. A pontosan leíró mondatok megakadályozzák e kapcsolatteremtést, és egyúttal lefékezik az illusztrátor, a képiró képzeletét. Ha bármi megzavarná a leírás pontosságát az író beteges fantáziálására gyanakodva legyinthatna az olvasó is, és továbbállna egy házzal, mi dolga lehetne e hihetetlen és hiteltelen átváltozással.

Pontosságával a narrátor távolságot tart a leíró mondatoktól, s maga Gregor Samsa is, az elbeszélés átváltozást elszenvedő hőse szinte érdektelenül veszi tudomásul ismeretlen bogártestét, gondolatban csak annyit kérdez magától: „Mi történt velem?”, és körülnéz a szobában, mindent a helyén talál „a jól ismert négy fal között”. Aztán az ablakra vetődött a tekintete, „és a borongós időtől egészen mélabússá vált”. Elfelejtethné ezt az „egész örültséget”, gondolja, ha kicsit még aludna, de már nem alhat el, „mert megszokta, hogy a jobb oldalán fekszik, jelenlegi állapotában azonban nem tudott oldalára fordulni”.

A szoba megszokott berendezése, a kinti borongás, a „minden a helyén van” helyzete, a bogár részletekbe menő „ábrázolása”, minden rajzolónak, főként

az Ottomar Starke-féléknek, akik „ténylegesen illusztrálnak”, magától kínálkozik fel rajzra, olyan erőszakosan, hogy az illusztrátor nehezen térhet ki a kihívás elől. A bogár, a szoba, a kinti borongós idő mintha megelőzte volna a leírást; a leírás olyan pontos, hogy akár egy „megelőző”, az elbeszéléstől is független előzetes illusztráció verbális másolatának vagy éppen hamisításának tűnhet. Ha ezt is felismeri a tényleges illusztrátor, akkor már semmi sem akadályozhatja meg, hogy megrajzolja Kafkát, Kafka szavait megelőző rajzait: a „kissé szűk emberi szoba”, a kinti reggel, „amint esőcseppek koppannak a párkány bádoglepjára” – mind olyan élesen képszerű, mintha a szóbeli megfogalmazás a rajz – az „illusztráció” – után kullogna, kicsit esetlenül és nehézkesen, ahogyan már a rajzhoz képest a szó járkal. Akkor meg miért mondja Kafka a kiadóhoz írt levélben, hogy „csak ezt ne”, csak a bogarat ne akarja senki se megrajzolni, mert – szerinte – „a bogár megrajzolhatatlan”, és a szoba is láthatatlan, a nyitott ajtóban a nagy sötétség.

Másként is feltehető a kérdés: Miért nem engedi be Kafka a rajzoló, az illusztrátort az átváltozást elszenvedő Gregor Samsa kereskedelmi utazó szobájába? Mert el akarja rejteni a bogarat? Akkor meg miért írja le olyan pontosan? Csak azt tartja megrajzolhatónak, ami a szoba előterében van, a szülőket, a húgot, a toporzékoló cégvezetőt; világosság csak a külső térben lehet, a szomszéd szoba, a „kissé szűk emberi szoba”, ahol a kereskedelmi utazó éli (élte) az életét teljesen sötét, még akkor is, ha „ajtaja nyitva áll”. A pontosan leírt bogár és a sosem látott bogárrá változott Samsa világa teljesen sötét világ. És ez a világ csak mondható. Ebbe a világba csak a szavak érkezhettek meg. Itt csak a szó mutathat fel képet. A sötétség nem ellensége a szónak. Viszont ahol nincs fény, ahová az ajtón át nem áramlik be a világosság, és az ablakon át is csak a mélabú, ott az illusztrátornak semmi keresnivalója. A rajzhoz fény kell és világosság. Az illusztrációhoz a látás feltételei kellenek. Ezért Kafka figyelmeztetése, hogy „csak ezt ne”. Amit a szó a sötétben elmondhat, az a sötétben pontos leírás, ám semmiképpen sem szűrődhet át rajta a rajzhoz nélkülözhetetlen fény és világosság.

A Kafka-levél gondolatmenetét követve a bogár, a szoba, a lakás, a szülők és a lánytestvér, a cégvezető, a bejárónő, a három feketébe öltözött albérlő pontos, rekonstruálhatóan *természetes* – „olyan, mint a természetben” – verbális leírása csapda a rajzolónak és az illusztrátornak, de ugyanakkor az olvasó részére felállított csapda is. A könnyen, szinte észrevétlenül azonosítható referenciális háttér, az utalásszerűen rekonstruálható és „lefényképezhető” – a *leírt* valóság semmiképpen sem az, amit a leírás „láttat”. Mit is láttathatna a sötétben? A világosság, a szabatos és pontos fogalmazás itt a zűrzavarnak és a sötétnek a neve, a látható a láthatatlané. Amit olvasunk és olvashatunk maga a felszín, a fény és a világosság csak külső ragyogás. A felületen jár, aki

leáll Kafka leírásainál. A szövszerintiség jól előkészített és jól elrejtett csapdájába zuhan.

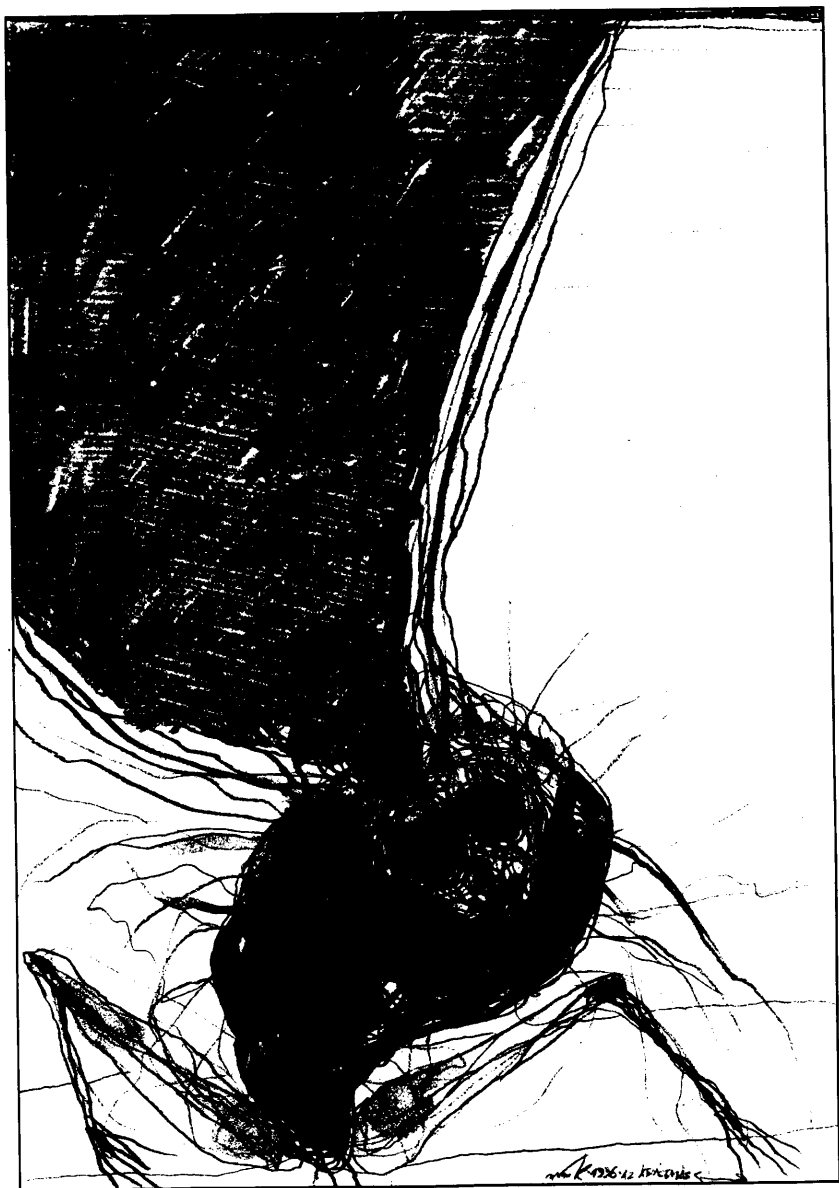
„A természetes azonban nehezen érthető kategória” – írta Albert Camus a *Sziszüphosz mítoszának* Kafkáról szóló függelékében. Majd így folytatta: „Vannak művek, melyekben a történet természetesnek tűnik az olvasó számára. Ismét másokban (igaz, ezek kevesebben vannak) a szereplő tartja természetesnek a vele történeteket. Sajátos, de nyilvánvaló paradoxon, hogy minél rendkívülibb kalandok esnek a szereplővel, annál érezhetőbb az elbeszélés természetessége: azzal az eltéréssel arányos, amely egy emberi élet különössége és azon egyszerűség között áll fenn, mellyel ez az ember elfogadja sorsát. Úgy tűnik, ilyen Kafka természetessége.” Majd néhány mondattal lejjebb így ír Camus: „A szellem a konkrétba vetíti bele spirituális tragédiáját. Ezt pedig ama örök paradoxon révén teheti meg, amely a színeket képessé teszi arra, hogy kifejezzék az ürességet, a hétköznapi gesztusokat pedig arra, hogy megjelenítsék az örök vágyakozásokat” (Albert Camus: *Sziszüphosz mítosza*. 1990, 319., 320. l.).

Külön *Az átváltozás* hősről mondja Camus ugyanitt: „különös kalandjában, melynek során féreggé változik, csak az zavarja, hogy főnöke neheztelni fog rá hiányzása miatt. Lábai és csápjai nőnek, gerince ívbe hajlik, hasán fehér pontok jelennek meg – nem mondom, hogy ezen nem lepődik meg, különben elmaradna a hatás, de legfeljebb »enyhe rosszullétet érez«. Kafka egész művészete benne van ebben az árnyalatban” (Camus: i. m. 322. l.).

Bár igazolható, amit Camus mond, hogy Samsa valamennyire mégis meglepődik, ezt a meglepetést azonban nem lehet sem zavarnak, sem irányvesztésnek, sem kétségbeesésnek mondani, ahogyan a törvény kapujában egy életlen át várakozó, a falusi orvos, az öregedő agglegény, az éhezőművész sorsának „természetes” beteljesedése sem vált ki „meglepetést”. Meglepetést mindennek természetessége okoz. Ám hogy ez mondható legyen, ahhoz egy másik szót kellene találni. Vagy nem is szót. Arra való a rajz, hogy éppen ezt a nem létező szót mondja ki. A rajz, amely „tényleg” nem illusztrál. És a szót sem mondja tovább. Hanem ő maga a szó.

Másrészt *Az átváltozást* indító bekezdés pontos – „természetes”, „egyszerű” – leírása „nehezen érthető kategória”; ezt bizonyítja a kiadóhoz írt tiltakozó levél felkiáltása is. Ami Kafka elbeszéléseiben „természetes”, és úgy látszik, ott valóban minden természetes, az semmiképpen sem rajzolható meg, főként nem a „természet” nyomán. A természetes illusztrálásához nem a természet ad mintát és hátteret. A karkai természetes megrajzolásán nem segítenek sem a természetes színek, sem a természetes formák, még a séta a természetben sem.

Mit tehet az illusztrátor, aki nem „ténylegesen illusztrál”, mint ama Ottomar Starke, hanem művészetének természete szerint „képíró”. Mit tehet ebben a Kafka-elbeszélésekben előkészített ambivalens helyzetben? Nem tudom, hogy mit tett Ottomar Starke, azt sem, hogy mit tettek más illusztrátorok. Nem is jártam utána. Maurits Ferenc azonban nem ült fel sem az írói tiltásnak, sem Kafka természetes leírásainak, az írást megelőző illusztráció szellemes fordulatának sem, és Kafka javaslatait sem szívlelte meg. Maurits „ténylegesen” nem illusztrál, máskor sem tette, a Kafka-rajzokban különösképpen nem. Az egész történetet rajzolja, nem a részleteket. Nem a férget vagy a bogarat, hanem *Az átváltozást*, az elbeszélést. Nem érdekli az átváltozás folyamata, nem érdekli, hogy mivé vált Gregor Samsa tisztelt kereskedelmi utazó, nem érdekli Samsa szobájának sötétje és az előszoba világossága, őt az elbeszélés érdekli, akár azt is mondhatnám, a narráció műfaja. Van egy elbeszélés, *Az átváltozás* a címe, szerzője Franz Kafka prágai német író – és Maurits Ferenc ezt rajzolja meg, ezt a természetest. Ami „nehezen érthető kategória”. Közben semmiféle hasonlóságra nem törekszik, akkor sem, ha a férget rajzolja, mert a „hasonlóság” nem természetes, és így semmit sem hitelesít, a rajzot, az illusztrációt semmiképpen sem. A rajzot, az illusztrációt az elbeszélés hitelesíti; a műfaj. Maurits Ferenc illusztrációi elsórángúan képek: Kafka-képek, a Kafka-próza képei. Az elbeszélésekben felállított csapdától autentikus képiségük menti meg őket. Így nyugodt lelkiismerettel rajzolhatta meg a bogarat vagy a férget, amivé Gregor Samsa (át)változott. Nem kellett odafigyelnie Franz Kafkának az elbeszélések kiadójához írt levelére, ennek a levélnek se intelmeire, se javaslataira. Ellenkezőleg. Kafka ellenében, aki úgy vélte, a dolgok természeténél fogva többet tud a történetről, mint amennyit bárki más tudhat, de azt nem tudhatta, amit a képíró tud, vagy tudhat, ha Kafkát olvas, és sok Kafkát olvas. Nyugodtan megrajzolhatta az elbeszélés első bekezdését. Ha a pontos leírás távlatot teremtett, a rajz is létrehozta ezt a távlatot. A féreggé változott Samsát szobájának félig nyitott ajtajában rajzolhatta meg, a zuhanás egy különös pózában, mintha éppen most bukott volna elő a sötétség mélyéből; azt, ahogy majdnem-emberi tekintettel, sárga szemével a fénybe néz. A féreg-ember mozdulatában és tekintetében nincs meglepetés, se rémület, de kíváncsiság sincs, hiszen amit akár a sötétségben, akár a világosságban láthat, minden ismerős számára. A féreg sárga szeméből, a bogár-arcról induló és a kép keretét is áttörő vékony, színes idegszálak mintha magára hagyták volna a féreg „kemény szelvényekkel ízelt” testét a sötét mélyén, valamilyen bizonytalan repülés, zuhanás pillanatában. Maurits kettéválasztotta a férget, emberré formálta a fejét, és bogár alakúra a testét. Vagyis visszaszólt Franz Kafkának a képből: a féreg mindent ért és mindent hall, a féreg számára minden természetes, de az ő beszédét senki sem hallja, és senki sem érti, ez

is nagyon természetes. Sorsa a sötétség a saját szűk – „emberi” – szobájában, és az idegenség – a féreg idegensége – a családjában. Kívül van, miközben belülről lát mindent. És nincs számára megoldás. Marad a pusztulás. Végül a család nagy megkönnyebbülésére el is takarítják. Erről beszél az elbeszélés. Ez az a történet, amit Kafka a dolgok természeténél fogva jobban ismer. Maurits nem ezt a „történetet” mondja, rajzolja, illusztrálja. Az egyberajzolt, majd kettéválasztott bogár Maurits rajzain nem Gregor Samsa átváltozásának története, hanem *Az átváltozás* című elbeszélés, melynek Franz Kafka a szerzője.

Maurits Ferenc minden Kafka-rajzára felírta, a könyvben nagytíval ki is olvasható, a vonatkozó, a szóban forgó elbeszélés címét. A következő címeket olvastam ki: *Egy küzdelem leírása, Az elrohanók, Az átváltozás, A fegyencgyarmaton, A törvény kapujában, Blumfeld, az öregedő agglegény, Egy falusi orvos, Éjszaka, Az első bánat, Szószólók, Az éhezőművész, Az odú* – és még több száz, kötetbe nem került, kis- és nagyméretű rajzot írt Kafka művészetét rajzolva, anélkül, hogy egyetlen alkalommal is ténylegesen illusztrált volna.

Maurits Ferenc Franz Kafka egész művészetét rajzolta, „írta” formával, színnel, vonallal, pontokkal és egyenesekkel, keretekkel és kereteket megbontó jelekkel. Maurits Ferenc rajzai természetesekek. Minél természetesebbek, annál megrendítőbbek. Mint – Camus értelmezésében – Kafkánál is. Maurits Ferenc Kafka-rajzain olvasható el, hogy mi van Gregor Samsa szobájában, a törvény kapujában, hogy mi történik az éhezőművésszel, a falusi orvossal, a fegyencgyarmat kivégzőszerkezetével. Maurits bebocsátást nyert Kafka világába. Vagy Kafka köpönyegéből bújt elő már évtizedekkel ezelőtt? Gondoljuk csak végig Maurits pályáját!

